

Lilien rajza

LENGYEL ZSIDÓK KÖZÖTT

IRTA: HERCZEG GÉZA

A lengyel zsidó ennek a háborúnak a leg-súlyosabb sebesültje. A lengyel zsidók is hősei ennek a háborúnak. Az oroszországi zsidók, a galíciai zsidók, a lengyel zsidók, vagy ahogy mifelénk hívják a „pólisi zsidók“ földönfutó áldozatai lettek a háborúnak; amerre ez a nép lakik, Galiciában és Orosz-Lengyelországban, mindenfelé ott dúlt legvadabbul a háború, az ő üzleteiket rabolták ki, az ő házaikat gyújtották fel, az ő feleségeiket és leányaikat becstelenítették meg kozák vadállatok. Őket tették földönfutókká, koldusokká, hajléktalan nyomorékokká első-sorban. Ők szenvedtek a legtöbbet Galiciában és Orosz-Lengyelországban, mindenütt, ahol ez a szomorú fajta él a sívár és reménytelen nyomorában, csak nyomoruságot és pusztulást, meg könnyeket látni és csak jajveszékelést lehet hallani. A háború legelső napjaiban, már augusztusban égett Brody s aztán Tarnopol és Stryj és mind a többi főfészkei a pajeszos nyomoruságnak, a városok és községek keleti Galiciában, ahol csak zsidók laknak.

Legelőször a harctérre menet találkoztam galíciai zsidókkal. A magyar határ után az első állomáson láttam az első pajeszos katonát és Duklán kerültem először a „pólisi zsidók“ közé. A duklai pajeszos lengyel zsi-

dók se hitték volna, hogy rongyos kis falujuk, a két lépés hosszú, két lépés széles, piszkos Dukla, ahova se madár, se vicinális nem jár, valamikor olyan fontos és nevezetes pontja lesz a világháborúnak, hogy a Höfer-jelentés minden szavát, amelyik Duklával van kapcsolatban, aggódó érdeklődéssel várja két ország népe. Dukla nagyon nevezetes lett, országos, sőt világhírű, mindenki beszélt róla és mindenkinek a tudatában élt, anélkül, hogy ismerte volna. A duklai pajeszos lengyel-zsidók nyilván büszkék voltak erre, de nem Duklán, hanem Bécsben vagy Budapesten voltak büszkék, ahova a háború rémei elől menekültek.

Tipikus alak lett Budapesten a lengyel-zsidó, akit az egész világháborúból csak Tarnow, vagy Tarnopol, vagy Jaslo érdekelt. Megállnak a lapok kiadóhivatalai előtt, elolvassák a török hivatalos jelentést, vagy a német legfőbb hadvezetőség kommunikéit, vagy amit Höfer jelent és idegenül és érdeklődés nélkül szaladnak át a sorokon, lefordítatják maguknak valakivel az egészet szóról-szóra, aztán csalódottan, mint aki nem elégített ki, kérdezik:

- Ja, ja, de mi van Tarnopollal?
- Mi van Duklával?

Mik közül nekik távoli ismeretlen földekhez, az Yser-menti harcokhoz, vagy az oroszok visszavonulásához a Kaukázusban, még Przemysl se érdekli őket, — mi van Duklával? . . . Duklával az volt, hogy belekerült a leghevesebb háboru központjába, hogy körülötte, északra, délre nyugatra nagy csaták folytak, tele volt katonákkal, az utcán trénpalánkák vonultak végig, fölötte srappeltek és gránátok röpültek, repülőgépek szálltak át és automobilonok száguldtak keresztül rajta.

A háboru elején nem így volt. Dukla két órányira van Krosnótól, amelyik az utolsó postája és utolsó vasuti állomása. A két órányira ut, amelyik a vasutól és táviratótól választotta el, az egész élettől elszakította Duklát, itt valóban alig lehetett érezni a háborut, valami ájult és dermedt nyugalom volt itt és a háborunak semmi nyoma a lengyel zsidók félelmén kívül. A piacon, az ugynevezett Ryneken álltak egész nap, álltak késő éjszakáig a lengyel zsidók, összebujtak, több apró körbe bujva, mint a verebek, tolakodva és furakodva a morzsák köré. A közepén állt egy öregebb, aki előadott, halkán, szinte sugva, de nagy gesztusokkal és titokzatosan, a többiek figyelték, szinte beszítették a szavait. Az állandó téma természetesen a háború volt; a háborúról ők egész külön hírszolgálat után informálódtak. Nem a Märisch-Ostrauer Morgen Zeitung volt a hírforrás, amit errefelé olvasnak, se a bécsi lapok, amik nagyon elkésve érkeztek. A hírforrás valami láthatatlan és ismeretlen szervezet volt, valami fantasztikus drótnélküli távirója közös érzéseknek, közös aggodásoknak és közös veszedelmeknek. A határon, Brody mellett történt tegnap valami és ma már Duklán tudták, hogy a brodyi Borgenichts Izidor üzletét felgyújtották a kozákok. Érthetetlen volt ez, de csodálatos, hogy mindig pontos és megbízható volt a hírszolgálatuk. A duklai zsidók mindent tudtak és mindent először tudtak.

Duklán volt egy ideig a sajtóhadiszállás és amikor valami friss hírről összetrombitáltak a haditudósítókat, a duklai benszülöttek is

rohantak. És aztán alázatosan kérdezősködve érdeklődtek:

— Hány fogoly van?

— Hány ágyu?

Aztán valami utánózhatalanul érdeklődő gesztussal és éneklő faji kíváncsisággal a hangjukban:

— Und wie viele Generäle?

A duklai zsidók nagyon féltek az oroszoktól és mikor csak a híre jött, hogy közelednek a moszkoviták, mind elmenekültek. A falu lakatlan maradt, üres és kihalt. Van egy piszkos kis szálloda Duklán, a Hotel Lichtmann, ez nyitva maradt, de a tulajdonosa nélkül. A többi házak üresen maradtak, lezárva és minden értékkel és berendezéssel a szobákban. Csak egy háznak maradt meg a lakója, a grófi kastélynak.

Duklán van egy híres grófi kastély. A lengyel Mielcinski gróf lakik itt, egy gyönyörű park közepén áll a barokk kastély, az egész olyan, mint egy fantasztikus festmény, nagy rondókkal, ős fákkal, titokzatos patakokkal és sötét kis szigetekkel a tavak közepén. A duklai gróf nagyon érdekes ember. A felesége egy orosz tábornok leánya és az ő révén nagy birtokai vannak Oroszországban és Varsó vidékén. Varsóban volt a gróf, amikor a háború kitört és hetekig tartó körutazás után Oroszországból jött vissza Duklára és azóta ott van. A gyönyörű kastélyt kórháznak rendezte be, ott ápolják a sebesülteket. Azóta már oroszok voltak Duklán, kitakarodtak onnan s újra visszajöttek. A gróf azért a helyén maradt és a felesége is, aki pedig egy orosz tábornok leánya.

Augusztusban, még a lebergi események előtt, a krosnoi pályaudvaron beszéltem egy Brodyból való lengyel zsidóval. Kilenc tagú családjával, feleségével és nyolc gyerekével várakozott a pályaudvaron a legközelebbi vonatra. Koffereken ültek és nagy csomagjaikon, amik bizonytalan színű dunyhaáthuzatba voltak pakkolva. A zsidó jajveszékelt.

— Az utolsó percben menekültünk. Mindent otthagytam, csak az életünket mentettük

ZSIDO TRENKOCSIS DUKLÁN (Révész és Biró felvétele).

A GORLICEI ÁTFORES UTÁN. LAKÁSUKBA VISSZATÉRT MENEKÜLŐK. (Az Est felvétele)

Egy keletgalíciai zsidótemplom az oroszulás után.

Ellenséges reflektortól megvilágított galíciai temető.

A »Mult és Jövő« felvételei

Sianiavai gyerekek a romok közt.

(Révész és Biró felvételei)

Szadagoriai menekülők.

meg. A kozákok mindent felgyújtottak és kirabolak. Biztos, hogy felgyújtották az én házamat is.

— Mi a foglalkozása?

— Speditőr voltam. Közel a határhoz, elég jól jövedelmezett ez az üzlet.

— És most hova megy?

— Bécsbe.

— Mennyi pénze van?

— Mindent ott kellett hagynom, ezüstöt, berendezést, mindent. Csak a legszükségesebb ruhákat hoztuk magunkkal és ami készpénzünk volt. Nem sok. Hatszáz korona az egész.

— És most mihez kezd?

— Hatszáz korona — mondta komolyan megfontolva a brodyi speditőr — három hónapra elég. Azalatt meg csak kitalálok valamit. Bécs nagy város. . . Majd csak akad valami. . . Majd kitalálok valamit.

Ezek a menekültek, a háború okozta nyomorúságnak ezek az áldozatai, a bolygó lengyel zsidók nem az igazi földönfutók. A háboru igazi halálos sebsültjei azok, akik a *helyükön maradtak*. Galiciában éppen úgy, mint Orosz-Lengyelországban. Legföljebb az volt a különbség, hogy a meghódított területen élők, ha a lefolyt csaták pusztításait kibírták és túléltek, még jobb jövőt remélhettek. Az oroszok Galiciában kiméretlen kegyetlenséggel bántak a lakossággal, elsősorban a lengyel zsidókkal, akikben feltétlenül ellenséget látnak, s tudják róluk, hogy csak azért nem menekültek el, mert nem volt miből. Lembergben éppen úgy, mint Galicia bármelyik legkisebb falujában, kegyetlen rcsszul bántak az oroszok a lengyel zsidókkal, kínozták, gyötörték őket, a levegőt is elzárták előlük, minden szabadságukban megakadályozták őket. Galicia zsidó lakosságának több mint ötven-hatvan százaléka elmenekült. A visszamaradt negyven százalék szenvedett legtöbbit.

Az orosz-lengyelországi lengyel zsidók helyzete érdekesebb. Orosz-Lengyelország-

ban két milljó zsidó él. Egyedül Lodzban 180.000 a zsidó. Ezeket az adatokat még februárban Lodzban való tartózkodásomkor kaptam a lodzi főrabbitól. Leizer Lejb Ttrutsmann, a lodziak híres főrabbi, pátriárka-külsejű, ősz aggastyán, valódi főpapi jelenlenség. Rendkívül művelt ember, európai értelemben tájékozott és sokat olvasott ember. Érdekelte a háborunak a zsidó kérdéshez való vonatkozása és fölkerestem a zsinagóga mellett lévő lakásán. Hosszasan és sokáig beszélgettem vele és a kérdés sok érdekes adatával szolgált. De a maga személyében nem akart beszélni; „a helyzet egészen bizonytalan” s „nem lehet tudni”, mondta folytonosan. „Jobb, ha nem beszél az ember”.

— A lodzi zsidók örülnek a német hódításnak, mert helyzetük javulását remélik ettől. Ugyanígy gondolkoznak a pietrokau zsidók Pietrokowban. Lodz és Pietrokow zsidói mind németül beszélnek, az az anyanyelvük és sokan vannak, akik lengyelül nem is tudnak. Oroszul többen beszélnek. A lodzi zsidók általában nem mondhatók szegény embereknek. Husz percent gyáros, vagy vállalkozó, ezeknek házuk, vagy földjük is van. Ötven-hatvan percent ipari munkás, ipari vagy kereskedelmi alkalmazott és husz percent kiskereskedő.

Pietrokowban, Lodzban, Censtochauban, Nova-Radomskban mindenütt, ahol német vagy osztrák-magyar hódító csapatok vannak, viszonylag jó a zsidók helyzete. A nyomor azonban ijesztően nagy. A háboru kezdetén az oroszok mindenüket elvitték, s a háboru folyamán, a csaták közben vesztették el vagyanuk roncsait, ami még megmaradt. A kereskedelem és az ipar, mint a közlekedés, természetesen szünetel, s a nép, amelyiknek az élete erre van bazirozva, kenyér és munka nélkül áll. A német vagy osztrák-magyar igazgatásnak mindenütt örülnek, mert nyomorukkal, legalább nyugalomban és biztonságban élnek. A német és osztrák-magyar hatóságok emellett a lehetőséghez képest enyhítik is a nyomorúságot. Népkonyhákat, ke-

nyérosztó helységeket, foglalkoztató műhelyeket állítottak fel a nagyobb városokban, s a kisebb községekben is lehetőleg enyhítik a nyomoruságot, s amennyire lehet, megadják a lehetőséget a megélhetéshez, sőt a munkákhoz és a pénzszerzéshez is. A rombadöntött és felgyújtott házakat azonban nem adhatják vissza és Kalisch és Pietrokow vagy Nova-Radomsk romokban heverő házaiban, a törmelésekben nem lehet új életet teremteni. És nem lehet kárpótolni a reszketésben és didergő félelemben eltöltött napokért, az éjszakává tett nappalokért, amiket heteken át, egyformán éjjel-nappal a pincékbe bujva töltöttek ezek a szerencsétlenek, amikor a házuk tájékán csaták folytak és harminc és felesek hömböltek.

Legszomorubb a helyzetük azoknak a lengyel zsidónak, akik Orosz-Lengyelország meghódított részében éltek, orosz uralom alatt maradtak, akik olyan helyeken laktak, ahol már jártak osztrák-magyar vagy német csapatok, s ahová ismét oroszok kerültek. Ezekkel bántak leggyalázatosabban az oroszok. A *Rjecs* című lap közölt egy cikket az oroszországi zsidókról. A cikk miatt elkobozták a lapot, s a szerkesztőt súlyosan megbüntették. Én a *Lodzer Zeitungban* olvastam a cikkből szemelvényeket. E hírek szerint a cár „kedves” zsidói borzalmas viszonyok között élnek, s a cár hajlandósága, amint azt az osztrák-magyar és német hadvezetőség által kiadott héber és zsargon proklamáció előre megjósolta, üres és hazug ígéret maradt. A zsidó katonákkal és a zsidó sebesültekkel is megkülönböztetetten rosszul bának az oroszok. A zsidó sebesülteket külön kórházban kezelik, s ha az orvosok valamilyen speciális kezelést rendelnek, vagy üdülést ajánlanak, azt illetékes helyen mindig elutasítják, s a sebesülteket azonnal, ahogy magához tér, visszaküldik a frontra. A *Rjecs*et azért kobozták el, mert jobb bánásmódot és igazságot kért a zsidóknak, és mert elpanaszolta, hogy egy zsidó anyának nem enged-

ték meg, hogy meglátogassa halálosan sebesült fiát, aki a zsidók letelepedésére engedélyezett területen kívül levő kórházban feküdt.

A lengyel zsidók mai helyzetét még elviselhetetlenebbé teszi az a szomorú körülmény, hogy a háború után sem várhatnak sorsukban lényegesebb javulást. A millió számra tönkrement existenciákat újra felépíteni szinte lehetetlennek látszik. A tömeges kivándorlás pedig sok akadályba fog ütközni. Hiszen már is foglalkoznak mindenfelé a határelzárás kérdésével és Németországban például „Grenzsperré”-t sürgetnek épen az ujonnan meghódított területek lakosságával szemben. Hogy mi lesz Lengyelország jövője, még bizonytalan, de a lengyel zsidók jövője mindenesetre a legbizonytalanabb. Megindul-e az asszimiláció erősebb folyama, hogy ezeket a zsidókat magába olvassza, vagy talán egy hatalmas palesztinai kolonizációban fog az ő problémájuk megoldódni, ahogy azt a cionisták és egyes német politikusok is hiszik, — ki tudná előre megmondani. Hiszen ki tudná egyáltalában megmondani ma, mit hoz a holnap . . .

Varsó elestének napján, augusztus ötödikén Lublinban voltam. A győzelmesen bevonuló negyedik hadsereg parancsnokát, József Ferdinánd főherceget ünnepélyesen fogadták. Ott volt a polgármester, a püspök, az evangélikus pap és ott volt a zsidó hitközség elnöke. Sablónos üdvözlések után a főherceg cerklét tartott és megszólította az ünneplésre megjelent urakat. A lublini zsidó hitközség elnökének — Wassermann ur nagyot hallott — hangosan, szinte kiabálva mondta a főherceg:

— Galiciában alkalmam volt megfigyelni a háború kezdete óta, hogy mennyit szenvedtek az Önök hitsorsosai. Mondhatom, emberfölötti szenvedéseket és megpróbáltatásokat álltak ki. Kalapot emelek e szenvedések néma martirjai előtt. . .

Az emberfölötti szenvedések és megpróbáltatások martirjai a „pólisi” zsidók.